

Waldemar Chrostowski

"Zjawisko targumizacji na podstawie Targumu do Pieśni nad Pieśniami : krytyczna edycja tekstu z manuskryptu M 1106 z analizą egzegetyczno-hermeneutyczną i tłumaczeniem", Marek I. Baraniak, Warszawa 2013 : [recenzja]

Collectanea Theologica 83/4, 232-238

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek I. BARANIAK, *Zjawisko targumizacji na podstawie Targumu do Pieśni nad Pieśniami. Krytyczna edycja tekstu z manuskrytu M 1106 z analizą egzegetyczno-hermeneutyczną i tłumaczeniem*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2013, ss. 356.

Doktor Marek Baraniak (1964) ukończył studia inżynierskie na Politechnice Warszawskiej, gdzie przedstawił pracę *Matematyczna analiza wejścia statku kosmicznego w atmosferę planety*, napisaną pod kierunkiem prof. J. Maryniaka, i w 1988 r. otrzymał tytuł magistra-inżyniera. Na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie – Sekcja Św. Andrzeja Boboli odbył studia filozoficzno-teologiczne, uzyskując w 1996 r. tytuł magistra i licencjat teologii na podstawie pracy *Problem jedności chrześcijan według Vassuli Ryden*, napisanej pod kierunkiem prof. S. Moysa-Rosochackiego SJ. Następnie odbył studia w Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie, uwieńczone w 2000 r. licencjatem nauk biblijnych uzyskanym na podstawie pracy *The Return of an Unclean Spirit: Luke 11,24-26*, której promotorem był prof. John J. Kilgallen SJ. Po powrocie do Polski napisał rozprawę zatytułowaną „Prorok jak Mojżesz” (*Pwt 18,9-22*). *Hermeneutyka prawa o urządzie proroka w Izraelu*, której promotorem był ks. prof. W. Chrostowski, przedstawił na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na podstawie której w 2004 r. otrzymał stopień doktora teologii.

W 2000 r. dr M. Baraniak podjął pracę dydaktyczną na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie, gdzie do 2004 r. pracował jako asystent, zaś w latach 2004-2008 jako adiunkt. Prowadził zajęcia z archeologii i historii biblijnej, lektoraty języka hebrajskiego i aramejskiego targumicznego oraz egzegezę Biblii Hebrajskiej. W roku akademickim 2006/2007 miał wykłady zlecone w Instytucie Zarządzania na Politechnice Warszawskiej. W 2008 r. rozpoczął pracę w Zakładzie Hebraistyki na Wydziale Orientalistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, zajmując się literaturą i językami biblijnymi oraz wczesną epigrafiką hebrajską.

Monografia *Zjawisko targumizacji na podstawie Targumu do Pieśni nad Pieśniami* została przedstawiona w przewodzie habilitacyjnym dr. M. Baraniaka, wszczętym na Uniwersytecie Warszawskim. W dotychczasowej refleksji nad piśmiennictwem targumicznym dominuje spojrzenie, które postrzega to zjawisko jako swoście docelowe: tekst aramejskiej wersji określonej księgi biblijnej jest zestawiany i porównywany z jej hebrajskim pierwowzorem włączonym do kanonu ksiąg świętych. Autor monografii wychodzi poza te ramy: skupia się na zjawisku targumizacji, rozpoznawalnym dzięki wnikliwej i wszechstronnej analizie komparatystycznej zachowanych aramejskich wersji tej samej księgi biblij-

nej, czyniąc to na przykładzie Targumu do Pieśni nad Pieśniami. Analizuje go, opierając się na opracowanym przez siebie krytycznym wydaniu nieopublikowanego wcześniej manuskryptu Tg. Pnp oznaczonego jako M 1106 i przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego. Chodzi mu więc, co stanowi prawdziwą nowość na tym polu badań, o zjawisko targumizacji targumów.

W krótkim *Wstępie* (s. 9-11) M. Baraniak wyjaśnia przedmiot i cel omawianej monografii. Zważywszy, że geneza aramejskich przekładów ksiąg świętych sięga okresu Drugiej Świątyni, zaś koniec tego zjawiska przypada na początki podbojów arabskich (informacje na ten temat podane na s. 10 zostały niemal dosłownie powtórzone na s. 293), chodzi o badania nad rozległym piśmiennictwem, które powstawało przez około tysiąc lat. Ponieważ Targum do Pieśni nad Pieśniami jest jedną z najlepiej i najliczniej zachowanych aramejskich wersji księgi biblijnej, autor uznaje, że – jako jeden z najbardziej udokumentowanych targumów – stanowi on dobre pole do prześledzenia rozmaitych przemian i ich kierunków w komponowanych tekstach. Bardzo popularny w żydowskim średniowieczu, zachował się w dwóch rodzinach manuskryptów: zachodniej i jemeńskiej. „Kodeks wrocławski M 1106 – czytamy – zawiera jedną z najstarszych zachodnich wersji tego tekstu, starszą o kilkadziesiąt lat od znanego i publikowanego manuskryptu z Biblioteki Watykańskiej Urbiniani I” (s. 11). Monografia zawiera opracowanie tekstu aramejskiego, uzupełnione tłumaczeniem na język polski i komentarzem egzegetyczno-hermeneutycznym. Autor bardzo trafnie zaznacza: „Kluczem do zrozumienia wielu różnic tekstualnych jest uwzględnienie procesu egzegezy wewnątrz-targumicznej, czyli targumizacji targumu” (*tamże*).

Po *Skrótach* (s. 12-14) następują cztery kolejne części (s. 15-325), a po nich *Podsumowanie* (s. 327-331), *Bibliografia* (s. 332-346), *Indeks autorów* (s. 347-350) oraz streszczenie w języku angielskim (s. 351-356). Od strony formalnej układ książki jest poprawny, a jej wartość powiększa staranna i atrakcyjna szata graficzna.

Część I (s. 15-71) nosi tytuł *Od Pieśni nad Pieśniami do Targumu*. Należałoby oczekiwać, że jej treść zostanie podzielona na dwa rozdziały, poświęcone odpowiednio biblijnej Pieśni nad Pieśniami oraz jej aramejskiemu przekładowi. Autor wybrał inną systematyzację i to, co z powodzeniem mogłoby stanowić pierwszy rozdział, podzielił na dwa: *Kontrowersje wokół Pieśni nad Pieśniami* (s. 15-23) oraz *Historia interpretacji Pieśni nad Pieśniami* (s. 23-46). Dla odmiany dwuaspektową refleksję na temat targumów, czyli *Powstanie targumów* (s. 46-56) i *Funkcja targumów* (s. 56-71), omówił w jednym rozdziale, potraktowanym konsekwentnie jako trzeci.

Autor wychodzi od starożytnych kontrowersji wokół Pieśni nad Pieśniami, omawiając jej miejsce w kanonie biblijnym, a także treść, strukturę i język oraz

czas powstania i autorstwo. Na te tematy istnieje bardzo bogate piśmiennictwo, również w języku polskim. Następnie przechodzi do historii interpretacji Pieśni nad Pieśniami, zaczynając od interpretacji alegorycznej (żydowskiej i chrześcijańskiej) i w konkluzji stwierdza: „Nie ma dowodów jednoznacznie potwierdzających alegoryzację Pieśni nad Pieśniami w najwcześniejszym okresie formowania kanonu Biblii hebrajskiej (LXX, Syr, Mdr, 4Ezd) czy w tekstach Józefa Flawiusza” (s. 37). Jednak traktowanie Septuaginty, Księgi Syracha i Księgi Mądrości (Salomona) wyłącznie jako świadectwa interpretacji żydowskiej z jednej strony zaciemnia fakt, że te księgi zostały odrzucone przez judaizm rabiniczny, a z drugiej nie ukazuje wyraźnie tego, że Księgi: Syracha i Mądrości weszły przecież do chrześcijańskiego kanonu ksiąg świętych, zaś Septuaginta stała się Biblią autorów Nowego Testamentu oraz Ojców Kościoła i pisarzy wczesnochrześcijańskich. Wynika z tego, że część starożytnych elementów interpretacji żydowskich, znanych i akceptowanych pod koniec ery przedchrześcijańskiej w judaizmie Drugiej Świątyni, przejęło i zachowało chrześcijaństwo, a nie judaizm! Dalej M. Baraniak omawia inne próby aktualizacji orędzia Pieśni nad Pieśniami, czyli interpretację typologiczną, koncepcję dramatu, interpretację mitologiczno-kultyczną, hipotezę marzeń sennych oraz rozmaite odmiany podejścia literalnego, które – obok podejścia dydaktycznego – uznaje za najczęściej przyjmowaną metodę interpretacji tej księgi. Poprzestaje na obfitym cytowaniu piśmiennictwa obcojęzycznego, głównie w języku angielskim, co może sugerować, że rodzime piśmiennictwo zawiera w tym przedmiocie poważne luki, ale wcale tak nie jest! W Polsce pisali na ten temat m. in. ks. prof. Tadeusz Brzegowy, prof. Julian Warzecha SAC i prof. Kalina Wojciechowska, o których w przypisach nie ma wzmianki, aczkolwiek artykuły T. Brzegowego i K. Wojciechowskiej zostały wyszczególnione w końcowej bibliografii.

Tytuł refleksji dotyczącej powstania i funkcji targumów brzmi: *Zjawisko targumizacji* (s. 46). W tym miejscu konieczne jest bardzo ważne dopowiedzenie i uściślenie. Zapowiadając targumizację, autor w gruncie rzeczy omawia zjawisko targumizmu, co suponuje konieczność rozróżniania między targumizacją a targumizmem. Z zestawienia i porównania różnych aramejskich wersji tej samej księgi biblijnej (targumów) jednoznacznie wynika, że na bazie zjawiska targumizmu został zapoczątkowany i rozwijał się długi i złożony proces targumizacji. Była to zrozumiała i uzasadniona kontynuacja działalności, która doprowadziła najpierw do opracowania i utrwalenia na piśmie aramejskich przekładów ksiąg świętych, by następnie, na ich bazie, przybierać nowe formy i kierunki. O ile zjawisko targumizmu miało za punkt wyjścia, a zarazem odniesienia, hebrajskie księgi biblijne, o tyle zjawisko targumizacji odbywało się na gruncie już istniejących targumów, odzwierciedlając różnorodne przemiany językowe, kul-

tutowe i religijne, które znalazły wyraz w wielorakich tendencjach interpretacyjnych. Nasuwa się pytania: Czy zjawisko targumizacji można postrzegać i przedstawiać jako swoiście autonomiczne, czy raczej stanowi ono integralny składnik zjawiska targumizmu? Czy „targumizacja targumów” jest jedynie świadectwem złożoności egzegezy żydowskiej, czy też ma ona wartość dla lepszego zrozumienia orędzia pism hebrajskich włączonych do kanonu biblijnego?

Dokonując prezentacji początków targumów, M. Baraniak wyjaśnia genezę targumów rabinicznych. Omawia istniejące aramejskie przekłady Biblii Hebrajskiej w porządku jej kolejnych zbiorów (Tora, Prorocy, Pisma), nakreśla najważniejsze trudności dotyczące ich datowania oraz ukazuje problemy związane z autoryzacją targumów do Pism, które „wpisują się w obszar tradycji rabinicznej i niejako rabinizują Biblię” (s. 55). To bardzo ciekawy wątek, którego początki i charakter wiąże się nieodłącznie z rozpoczętą w II połowie I w. całościową rabiniczną przebudową judaizmu. Jej składnikiem była właśnie rabinizacja Biblii, posunięta z początkiem III w. tak daleko, że uznano, iż konieczne jest ubiblijnienie rabinizmu. Bardzo prawdopodobne, że wzmożone od III i IV w. zainteresowanie rabinów targumami stało na przedłużeniu zwrotu, o którym mowa, co tłumaczyłoby nową sytuację, którą M. Baraniak ujął tak: „Pomimo problematycznych początków, związanych głównie z kwestionowanym statusem w babilońskiej diasporze, targumy do Pism uzyskały autoryzację w judaizmie rabinicznym” (s. 55-56). Wyjaśniając funkcję targumów, autor ukazuje ich miejsce w literaturze żydowskiej i tradycji chrześcijańskiej, umieszczając tutaj swoje uwagi na temat tradycji synagogałnej, kwestię aramejskich korzeni Nowego Testamentu oraz sprawę „zawłaszczenia” targumu przez chrześcijan, określając w ten sposób, widoczne od XVI w., zainteresowanie targumami ze strony uczonych chrześcijańskich. Tę część zamyka problematyka relacji targumu do tekstu biblijnego, z wyszczególnieniem metod interpretacji targumicznej i ideologizacji tekstu hebrajskiego, technik translatorskich egzegezy teologicznej oraz tłumaczeń uwarunkowanych rozmaitymi przesłankami pozajęzykowymi (teologiczne, prawne, moralne i liturgiczne). Wprawdzie istnieją na te tematy dobre opracowania w języku polskim, lecz autor znowu przestaje na odwołaniach do piśmiennictwa obcojęzycznego.

Tytuł części II (s. 73-186) brzmi: *Tekst Targumu do Pieśni nad Pieśniami z kodeksu M 1106*. Autor i wydawca przeoczyli, że w żywej paginie na parzystych stronach określenie „część” zastąpiono określeniem „rozdział” (moim zdaniem, lepszym, które powinno być zastosowane w strukturze całej monografii). Otrzymujemy bardzo interesujący i rzeczowy przegląd historii Tg. Pnp (s. 73-83), z wyszczególnieniem listy cytowanych manuskryptów i wydań drukiem, dawnych i współczesnych, a także tekstów i tłumaczeń tego dzieła oraz klasyfi-

kację tekstów (grupa zachodnia i grupa jemeńska oraz podział na cztery podgrupy), z której wynika, że „tekst Tg. Pnp jest bardzo stabilny, nie powstał z pewnością w procesie ewoluującej tradycji” (s. 81). Wskazuje to raczej na jednego autora, co ograniczyło pokusy kopistów „zbytniego ulepszania i poprawiania tekstu źródłowego” (*tamże*). Następuje (s. 84-98) prezentacja Kodeksu M 1106 ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, z podaniem odpowiedniej bibliografii oraz ukazaniem jego powstania i historii, a także zawartości i ogólnej charakterystyki tekstu. Dalej (s. 98-106) wylicza się źródła autorskiego opracowania krytycznego, zarówno najważniejsze rękopisy, jak i opracowania dokonane przez innych badaczy, wśród których prym wiedzie P. de Lagarde.

Opracowanie krytyczne tekstu (s. 106-172), poprzedzone wprowadzeniem, zawiera Targum do Pieśni nad Pieśniami z aparatem krytycznym. Dobrze widać, że M. Baraniak jest znakomitym znawcą tej problematyki, porusza się w niej bowiem z wielką erudycją i swobodą, podając tekst, który niejako czekał na swego odkrywcę, wraz z jego starannym opracowaniem. Nie sposób pokusić się o merytoryczną weryfikację i ocenę efektów tej pracy, ponieważ wymaga to wiedzy i wysiłku analogicznego jak ten, który włożył autor. Sporadyczny wgląd w wybrane wersety świadczy, że wykonał tę pracę starannie i bardzo rzetelnie. To samo odnosi się do próby klasyfikacji tekstu Targumu do Pieśni nad Pieśniami z Kodeksu M 1106 (s. 173-186), obejmującej charakterystykę porównawczą z innymi rękopisami aramejskiej wersji tej samej księgi (dodatki i uzupełnienia, pominięcia, przedstawienia i warianty leksykalne) oraz miejsce w *Stema Codicum*. W konkluzji autor powtarza wcześniejsze (s. 81) stwierdzenie, że „tekst Tg. Pnp jest bardzo stabilny, nie powstał w wyniku ewolucji jakiejś tradycji literackiej. Najprawdopodobniej jest dziełem jednego, bliżej nieznanego autora, a przedstawiona w nim zwarta parafraza Pnp nie pozostawiała wiele miejsca na ewentualne poprawki i uzupełnienia kopistów” (s. 186).

Część III zawiera tłumaczenie Targumu do Pieśni nad Pieśniami (s. 187-253). Chodzi jednak nie tylko o tłumaczenie na język polski, lecz i o bogaty komentarz egzegetyczno-hermeneutyczny. Aramejska parafraza następuje po przytoczeniu hebrajskiego tekstu Pieśni nad Pieśniami, przetłumaczonego na polski przez Izaaka Cyłkowa. To zestawienie i konkretny wybór są bardzo trafne, chodzi bowiem o przekład na polski dokonany przez tłumacza żydowskiego. Bibliści i orientaliści znający język aramejski mogą (i powinni) ocenić wartość przekładu M. Baraniaka, a także zaproponować ewentualnie poprawki czy nawet własne tłumaczenia. Należy wyrazić nadzieję, że ten trud zostanie podjęty, co oznacza, że omawiana monografia nie zamyka naukowej debaty na temat Targumu do Pieśni nad Pieśniami, ale przeciwnie – sprzyja jej intensyfikacji i poszerzeniu.

Bardzo wartościowy i nowatorski jest komentarz, odzwierciedlający dużą dawkę wiedzy filologicznej, historycznej i teologicznej.

Ostatnia, IV część (s. 255-325), jest zatytułowana *Targumizacja i Targum do Pieśni nad Pieśniami*. Autor rozwija tematykę zapowiedzianą w tytule monografii. Najpierw (s. 255-267) omawia „fenomen” Tg. Pnp, wychodząc od jego charakterystyki (gatunek literacki, treść i struktura oraz język). Następnie (s. 267-279) skupia się na jego genezie, dociekając pochodzenia, czasu kompozycji i środowiska powstania. Wyraża pogląd, że starożytny tłumacz Pieśni nad Pieśniami na aramejski wywodzi się ze środowiska tradycji rabinicznej, zaś ostateczna redakcja tekstu została dokonana we wczesnym okresie islamskim (VII-VIII w.). Rozważając trzy możliwe środowiska powstania (synagoga, szkoła i studium prywatne), opowiada się za związkami z bet midrasz w Tyberiadzie, dodając, że „jest mało prawdopodobne, by Tg. Pnp powstał i funkcjonował już w tradycji ustnej” (s. 277). Osobne miejsce i uwaga zostały poświęcone interpolacji w Tg. Pnp 5,14, traktowanej jako „tekst spoza tekstu” (s. 279-293), co potwierdza i ilustruje kolejne etapy zjawiska targumizacji.

Część czwartą zamyka rozdział *Targumizacja Pieśni nad Pieśniami* (s. 293-325). Tutaj, kolejny raz, należy podkreślić potrzebę większej precyzji, gdyż M. Baraniak ma na myśli nie „targumizację” księgi biblijnej, istniejącej w kanonie ksiąg świętych w języku hebrajskim, lecz targumizację targumów, która jest „logiczną konsekwencją procesu, który wykreował i inspirował aramejską tradycję targumów” (s. 293). Bardzo interesujące są spostrzeżenia na temat teologii wyrażonej w aramejskiej parafrazie Pieśni nad Pieśniami, a także przyjętych w niej metod interpretacyjnych (alegoria, unikanie antropomorfizmów w obrazie Boga oraz charakter tłumaczenia i techniki interpretacji).

Podsumowanie (s. 327-331) zbiera i porządkuje, a więc w znacznym stopniu również powtarza, konkluzje zawarte w poszczególnych rozdziałach, głównie w ostatnim, który wyjaśnia genezę, naturę i cele zjawiska targumizacji na przykładzie wszechstronnej analizy Targumu do Pieśni nad Pieśniami.

Monografia jest nowatorska. Autor włożył mnóstwo wysiłku w żmudną i czasochłonną kwerendę, której rezultaty bywają stosunkowo mało widoczne, a czasami wydają się zupełnie oczywiste, a przecież wymagały one drobiazgowych dociekań i analizy porównawczej, a także doskonałej znajomości języków oraz uwarunkowań powstawania i przekazu starożytnych tekstów. Nowatorskie, a nawet pionierskie, jest badanie ewolucji, która dokonała się w obrębie judaizmu rabinicznego, tradycji targumicznej poświadczonej przez manuskrypty zawierające aramejską wersję tej samej księgi. Potwierdza to, że dawna, sięgająca ery przedchrześcijańskiej, wielopostaciowość życia żydowskiego została znacznie ograniczona i zmonopolizowana przez środowiska rabinów, zarówno w Babilo-

nii, jak i na terenie Palestyny. Ten trwający kilka stuleci proces został w zasadzie zakończony w okresie zapoczątkowania podbojów arabskich. Gruntowna znajomość tej problematyki ma duże znaczenie do odtworzenia i ustalenia relacji między Kościołem a Synagogą w I tysiącleciu oraz później.

Na podkreślenie i wysoką ocenę zasługuje fakt, że M. Baraniak wydobył na światło dzienne i uprzystępniał naukowcom rękopis przechowywany w polskich zbiorach bibliotecznych. Zbyt rzadko potrafimy rozpoznać i docenić to, co znajduje się w naszym posiadaniu, zwracając się zazwyczaj ku zagranicy i jej zasobom. Pozostaje nadto wyrazić nadzieję, że omawiana monografia stanie się ważnym kamieniem milowym w polskich badaniach literatury targumicznej. Skoro coraz bardziej powiększa się grono osób, które się nią kompetentnie zajmują (Marek Baraniak, Krzysztof Bardski, Piotr Kot, Anna Kuśmirek, Mirosław S. Wróbel), należy oczekiwać, że w niedługim czasie ukształtuje się polska szkoła badań nad zjawiskami targumizmu i targumizacji.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Stefan SZYMIK MSF, *Współczesne modele egzegezy biblijnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 189.

Potwierdza się trafność diagnozy stawianej w kontekście Wielkiego Jubileuszu Roku 2000, że w tym, co dotyczy czytania i objaśniania Biblii, wiek XXI będzie przede wszystkim wiekiem hermeneutyki biblijnej jako sztuki interpretacji ksiąg świętych. Historia Kościoła, a już z pewnością historia teologii chrześcijańskiej, to w gruncie rzeczy ustawiczny wysiłek przybliżania wiernym Biblii i jej orędzia, którego sedno stanowi Jezus Chrystus. Po II Soborze Watykańskim stało się bardzo widoczne, że tym, czego trzeba Kościołowi i w Kościele, jest normatywny wykład wiary oparty na jej dwóch zasadniczych źródłach – Objawieniu i Tradycji. Sytuacja stała się tym pilniejsza, gdy pojawiły się, upowszechniły i zdomowały rozmaite metody egzegezy biblijnej, co znalazło wyraz w wielości i różnorodności podawanych objaśnień i komentarzy. Stefan S z y m i k, członek Zgromadzenia Misjonarzy Świętej Rodziny i profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, stawia pytania: „Która z licznych metod interpretacji Pisma Świętego jest adekwatna i poprawna? Jaka jego lektura właściwa?” (s. 9). Następnie nadmienia: „Egzegeza współczesna pełna jest sporów i polemik na ten temat, a niektórzy mówią nawet, iż jest ona «polem bitwy» między zwolennikami różnych modeli hermeneutycznych” (*tamże*).